

DIPLOMATIK ATAMALAR VA MADANIY MANTIQ: KOGNITIV-PRAGMATIK SOLISHTIRISH

Abdug'aniyev Javohirmirzo Davlatmirza o'g'li,

UNEP, Ingliz tili o'qituvchisi,

E-mail: javohirmirzo3732@gmail.com

Tel: +998 94-434-37-32

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 12-yanvar 2026-yil

Tasdiqlandi: 15-yanvar 2026-yil

Jurnal soni: 17

Maqola raqami: 36

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v17i.1385>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/

KEYWORDS

diplomatik diskurs, kognitiv pragmatika, modalitet, filologik meros, o'zbek tili, diplomatik terminologiya.

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida diplomatik ma'no qanday qilib kognitiv-pragmatik tuzilmalar hamda filologik meros orqali kodlanishini, shuningdek, diplomatik diskursda qo'llaniladigan atamalarining kognitiv va pragmatik xususiyatlari hamda ularning madaniy mantiq bilan uzviy bog'liqligi tahlil qilinadi. 60 dan ortiq termin asosida semantik shaffoflik, modal ifodalash va leksik kelib chiqish solishtirilib, majburiyat, hokimiyat va noaniqlikni boshqarishdagi tizimli farqlar aniqlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek diplomatik diskursi qat'iy va morfologik jihatdan asoslangan ifodalarga tayanadi, ingliz tili esa modal qatlamlash va talqin moslashuvchanligi orqali ishlaydi.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi"da ta'kidlanganidek, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va diplomatik munosabatlarni kengaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Prezidentning BMT Bosh Assambleyasidagi nutqlarida alohida ta'kidlanishicha, xalqaro munosabatlarda o'zaro hurmat, tenglik va ochiqlik tamoyillari asosida hamkorlik qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Diplomatiya faqat davlatlar o'rtasidagi muzokaralar bilan cheklanmay, balki global tartibni shakllantiruvchi va barqarorlashtiruvchi kommunikativ amaliyotdir. Ko'p tilli muhitda diplomatik terminologiya alohida strategik ahamiyat kasb etadi, chunki u nafaqat rasmiy muloqot vositasi, balki madaniy identitet va davlat pozitsiyasini ifodalovchi muhim omildir.

Ushbu tadqiqot diplomatik terminologiyani neytral leksik birliklar majmui emas, balki kognitiv ta'sir mexanizmi sifatida talqin qiladi. Bu jarayonni izohlash uchun kognitiv suverenitet tushunchasi kiritiladi ya'ni diplomatik subyektlarning til orqali xulosa chiqarishni yo'naltirish, noaniqlikni boshqarish va muloqot ishtirokchilarining kutilmalarini oldindan shakllantirish qobiliyati. Kognitiv suverenitet framing (Fillmore, 1985) yoki umumiy bilimlar boshqaruvi (Clark, 1996) kabi tushunchalardan farqli ravishda, strategik noaniqlik sharoitida talqinni cheklashga qaratilgan faol termin tanlash jarayonini ta'kidlaydi. Bu yondashuv faqat aniqlik yoki ritorik ishonirish bilan cheklanmay, balki diplomatik muloqotda nimaning muhim, maqbul yoki qonuniy deb qabul qilinishini belgilashdagi asimmetrik imkoniyatni ochib beradi.¹

Tadqiqotda kognitiv suverenitet uch o'lchov orqali tahlil qilinadi: (a) pragmatik xulosa chiqarishni nazorat qilish, (b) noaniqlikni boshqarish, (c) madaniy skriptlar orqali legitimlikni proyeksiya qilish. Ingliz tili global diplomatik lingua franca sifatida modal yumshatish, institutsional abstraksiyalash va leksik moslashuvchanlik bilan ajralib turadi. O'zbek diplomatik diskursi esa arabcha rasmiylik unsurlari, sovet byurokratik formulalari va mustaqillikdan keyingi milliy qurilish leksikasini uyg'unlashtirgan holda, morfologik jihatdan aniq, ammo tarixiy va mafkuraviy qatlamlarga boy tizimni namoyon etadi.

Masalan, o'zbek tilidagi yo'l xaritasi termini aniq va tasviriyl bo'lib, davlat niyatining yo'nalishli xarakterini ifodalaydi. Ingliz tilidagi framework esa abstrakt va protsessual bo'lib, moslashuvchanlikni ustun qo'yadi. Xuddi shuningdek, kelishuv termini inglizcha accord yoki understanding ga nisbatan kuchliroq majburiyat va og'zaki mas'uliyat ma'nosini beradi. Bu holat o'zbek diplomatik terminologiyasida jarayon va konsensusning bir vaqtda kodlanishini, shuningdek, islom huquqi va sovet rejalashtirish an'analari ta'sirini ko'rsatadi. Tadqiqot qiyosiy leksik tahlil va pragmatik inferensiya xaritalashni birlashtiradi. 2015–2024 yillarga oid ikki tomonlama bitimlar, ko'p tomonlama bayonotlar va

rasmiy tarjimalar korpusi asosida inglizcha va o'zbekcha termin juftliklari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Diplomatik terminologiyani tahlil qilish faqat leksik daraja bilan cheklanmasdan, terminlarning kontekstda qanday ishlashini belgilovchi pragmatik tuzilmalarni ham qamrab olishi lozim. Avvalgi tadqiqotlar diplomatik muloqotda strategik noaniqlik, framing va modal sozlashning rolini ta'kidlagan (Cohen, 1976; Fillmore, 1985; Mazzone, 2021). Ushbu ish esa kognitiv pragmatika va konseptual metafora tahlilini lingvomadaniy filologiya bilan uyg'unlashtirib, ingliz va o'zbek diplomatik leksikonlarida nafaqat semantik mazmun, balki madaniy vositalar orqali shakllanuvchi noaniqlik, inferensiya va institutsional pozitsiyalash strategiyalarini ochib beradi.

Bara (2017) kognitiv pragmatikani kommunikativ tushunishni ta'minlovchi aqliy jarayonlar tadqiqi sifatida izohlaydi. Mazzone (2021) diplomatik ifodalarni performativ birliklar sifatida talqin qiladi framework agreement, mutual understanding yoki memorandum of intent kabi terminlar aniqligi bilan emas, balki umumiy protsessual kutilmalarni faollashtirishi bilan samarali. Chomskyning generativ til nazariyasi diplomatik terminologiyani talqinni yo'naltirish, lekin qat'iy belgilamaslik vositasi sifatida ko'rsatadi (McGilvray, 2014). O'zbek tilida yo'l xaritasi termini aniq va tasviriyl bo'lib, davlat niyatining yo'nalishli xarakterini ifodalaydi. Ingliz tilidagi framework esa abstrakt va protsessual bo'lib, moslashuvchanlikni ustun qo'yadi.²

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy leksik-semantik tahlil, korpus lingvistikasi usullari va pragmatik inferensiya xaritalash qo'llanildi. Korpus 2015–2024 yillarga oid 120 dan ortiq ikki tomonlama diplomatik hujjatlar (memorandumlar, ittifoq bitimlari, hamkorlik kelishuvlari), 80 ta ko'p tomonlama bayonotlar (sammitlar, konferensiyalar, birgalikda e'lonlar) va 50 dan ortiq rasmiy tarjimalardan tashkil topdi. Hujjatlar O'zbekiston Tashqi ishlar vazirligi, UNODC, UNESCO va UNESCAP kabi xalqaro tashkilotlarning ochiq manbalaridan to'plandi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda korpusdan terminlar ekstraksiya qilindi va chastota tahlili o'tkazildi. Ikkinchi bosqichda har bir termin juftligi uchun semantik maydon tahlili va kognitiv ramkalar o'rganildi. Uchinchi bosqichda ekspert bahosi orqali pragmatik kuch darajasi aniqlandi 5 tilshunos-mutaxassis va 3 diplomat-amaliyotchi ishtirokida termin juftliklarining ekvivalentlik darajasi baholandi. Ekspertlararo kelishuv koeffitsienti (Krippendorff's alpha) 0.82 ni tashkil etdi, bu yuqori ishonchlilik darajasini ko'rsatadi.

Natijalar. 60 dan ortiq ingliz va o'zbek diplomatik terminlarini solishtirish natijasida tizimli farqlar aniqlandi. Quyidagi jadvalda asosiy terminlarning semantik va pragmatik xususiyatlari taqqoslanadi:

¹ Balashova, L. V. 2023. Emotive metaphors in the genres of diplomatic discourse: A dynamic aspect. *Speech genres*, 18(4), 337-348. <https://doi.org/10.18500/2311-0740-2023-18-4-0-337-348>

² Bara, B. G. 2017. Cognitive Pragmatics. In Y. Huang (Ed.), *The Oxford Handbook of Pragmatics*. Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199697960.013.14>

Ingliz tili	O'zbek tili	Xususiyat
framework	yo'l xaritasi	Abstrakt vs. Konkret
mutual understanding	o'zaro tushunish	Jarayon vs. Holat
commitment	majburiyat	Yumshoq vs. Qat'iy
milestone	muhim bosqich	Metaforik vs. Tavsifiy
strategic partnership	strategik hamkorlik	Yuqori darajadagi uyg'unlik
confidence-building	ishonch mustahkamlash	Jarayon vs. Natija

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ingliz diplomatik terminologiyasi abstraksiya, modal yumshatish va jarayonga yo'naltirilganlik bilan xarakterlanadi. O'zbek terminologiyasi esa konkretlik, semantik shaffoflik va natijaga yo'naltirilganlik bilan ajralib turadi. Masalan, framework termini ko'p talqinli strukturani anglatadi, yo'l xaritasi aniq yo'nalish va bosqichlarni ifodalaydi. Commitment so'zi yumshoq majburiyatni bildirsa, majburiyat termini qat'iy mas'uliyatni anglatadi. Mutual understanding jarayonni ta'kidlasa, o'zaro tushunish holatni ifodalaydi.

Semantik tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek diplomatik diskursida morfologik aniqlik ustun keladi. Kelishuv, majburiyat, hamkorlik kabi terminlar arabcha-fors ildizlariga ega bo'lib, qat'iy va institutsional xarakterga ega. Masalan, kelishuv termini arabcha qaror (qaror) ildizidan kelib chiqqan bo'lib, rasmiy va majburiy xarakterga ega. Majburiyat termini ham arabcha wajib (majburiy) so'zidan olingan bo'lib, qonuniy kuch ma'nosini beradi. Ingliz tilida esa modal yordamchi fe'llar (may, might, could, should) orqali noaniqlik boshqariladi va majburiyat darajasi yumshatiladi.

Pragmatik tahlil ingliz va o'zbek tillarida inferensiya strategiyalarining farqini aniqladi. Ingliz tilida framework, arrangement, understanding kabi terminlar ko'p qirrali talqinga imkon beradi va muzokaralar davomida moslashuvchanlikni ta'minlaydi. O'zbek tilida esa yo'l xaritasi, kelishuv, majburiyat kabi terminlar aniq kutilmalar yaratadi va tomonlarning mas'uliyatini ravshan belgilaydi. Bu farq sovet davridagi rejalashtirish madaniyati va islom huquqidagi shartnoma tuzish an'alarining ta'sirini aks ettiradi.

Kognitiv suverenitet kontseptsiyasi bu farqlarni tushuntiradi har bir til o'z tarixiy va madaniy tajribasi asosida ma'noni boshqarish strategiyasini shakllantirgan. Ingliz tili abstraksiya va modal yumshatish orqali talqin maydonini kengaytiradi va konsensus erishishda moslashuvchanlikni ta'minlaydi. O'zbek tili esa morfologik aniqlik va semantik shaffoflik orqali talqinni cheklaydi va mas'uliyatni ravshan belgilaydi. Ikkala yondashuv ham o'z kontekstida samarali, ammo ko'p tili muzokaralarda bu farqlar noto'g'ri tushunish yoki strategik nomuvofiqlikka olib kelishi mumkin.

Muhokama. Diplomatiya til neytral yoki faqat texnik registr emas; u kognitiv ierarxiyalari, madaniy mafkuralar va institutsional identitetni o'zida mujassam etadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi 60 dan ortiq diplomatik termin tahlili shuni ko'rsatdiki, farqlar faqat leksik emas, balki epistemologik xususiyatga ega. Ingliz diplomatik diskursi denotatsiya va konnotatsiyani birgalikda olib borib, ko'pincha modal qatlamlanish, ehtiyotkorlik va abstraksiyani oldinga chiqaradi. O'zbek diplomatik tili esa arabcha ildizlarga xos

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Balashova, L. V. (2023). Emotive metaphors in the genres of diplomatic discourse: A dynamic aspect. *Speech genres*, 18(4), 337-348. <https://doi.org/10.18500/2311-0740-2023-18-4-40-337-348>

aniqlik va postsovet protokoli ta'sirida semantik shaffoflik va buyruqona modalitetni ustun qo'yadi. Bu holat Panther (2022) va Mazzone (2021) fikrlarini tasdiqlaydi: kognitiv pragmatika tilga xos ifoda cheklovlari doirasida talqin qilinishi zarur.

Abstraksiya va aniqlik o'rtasidagi taranglik faqat ingliz va o'zbek tillariga xos emas. Xitoy diplomatik diskursiga oid tadqiqotlar metafora va noaniqlikning strategik qo'llanilishini ko'rsatadi (Semenov & Tsvyk, 2021; Yan & Ma, 2023). Xitoy diplomatiyasida, masalan, "harmoniya", "win-win hamkorlik" kabi terminlar taoizm va konfutsiy falsafasidan kelib chiqqan holda konsensus va muvozanatni ta'kidlaydi. Rus kontekstida esa emotSIONAL metaforalar yuqori xavfli vaziyatlarda institutsional signal vazifasini bajaradi (Balashova, 2023). Rus diplomatik tilida "strategik sheriklik", "ko'p qutbli dunyo" kabi terminlar sovet davri mafkuraviy leksikasining izlarini saqlaydi.

Bu qiyoslar o'zbek diplomatik tilini aniqlik va ijroi qat'iyatni ustuvor qiladigan alohida semiotik model sifatida ko'rsatadi. O'zbek diplomatik diskursi islom huquqi an'alaridan kelib chiqqan holda, shartnoma va kelishuvlarni og'zaki va yozma majburiyat sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv sovet davridagi rejalashtirish madaniyati bilan uyg'unlashib, aniq va bajarilishi lozim bo'lgan majburiyatlarni ifodalovchi terminologiyani shakllantirgan. Ingliz diplomatik tili esa Common Law tizimidan kelib chiqqan holda, moslashuvchanlik va talqin maydonini kengaytirishni ustun qo'yadi.³

Tadqiqotimizning asosiy hissi shundaki, u o'zbek tilini shunchaki yangi obyekt sifatida qo'shmaydi, balki tarixiy filologiya va kognitiv pragmatikaning kesishuvini ko'rsatadi. Avvalgi ishlar strukturaviy farqlarga urg'u bergan bo'lsa, biz morfosemantik shakl, modal ramkalar va leksik merosni bog'lab, inferensiya, majburiyat va semantik nazoratni chuqur tahlil qilish imkonini berdik. Bu yondashuv diplomatik terminologiyani statik leksik tizim sifatida emas, balki tarixan shakllangan kognitiv va madaniy strategiyalar mahsuli sifatida ko'rsatadi.

Natijalar diplomatik tarjimada ekvivalentlik faqat so'z tanlashga borib taqaladi degan yashirin farazni shubha ostiga qo'yadi. Framework, milestone, confidence-building measure kabi birliklar lug'aviy emas, balki madaniy va institutsional konvensiyalar orqali ishlaydi. Bu esa real diplomatik muloqotda kutilmagan signallar va nomuvofiq kutishlarga olib kelishi mumkin. Masalan, inglizcha "commitment" o'zbekcha "majburiyat" ga tarjima qilinganda, ingliz tomonida yumshoq niyat sifatida tushunilgan narsa o'zbek tomonida qonuniy majburiyat sifatida talqin qilinishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, diplomatik til neytral vosita emas, balki kognitiv-pragmatik yondashuv va filologik meros bilan shakllangan chuqur strukturali diskursdir. 60 dan ortiq ingliz va o'zbek diplomatik atamalarini solishtirish orqali biz semantik oshkorlik, modal ramkalar va leksik ildizlar turli strategiyalarni ma'no berish, vakolatni ifodalash va noaniqlik bilan muomala qilish qanday kodlayotganini ko'rsatdik.

Kognitiv suverenitet kontseptsiyasi diplomatik terminologiyada tillarning inferensiya nazorati va ma'no boshqarish mexanizmlarini tushuntirishga yordam beradi. O'zbek tili morfologik aniqlik va qat'iy majburiyat ifodalash orqali, ingliz tili esa modal yumshatish va abstraksiya orqali kognitiv suverenitni amalga oshiradi. Bu farqlar tillarning tarixiy-madaniy tajribasi va filologik merosidan kelib chiqadi.

Tadqiqot natijalari diplomatik tarjima va xalqaro muzokaralarda amaliy ahamiyatga ega. Terminologik ekvivalentlik faqat leksik mos kelishni emas, balki pragmatik ta'sir va inferensial kutilmalarni ham hisobga olishi kerak. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu yondashuvni ko'p tili shartnoma matnlari, raqamli diplomatiya va sun'iy intellekt vositachiligidagi muzokaralarga tatbiq etishi tavsiya etiladi.

2. Bara, B. G. (2017). Cognitive Pragmatics. In Y. Huang (Ed.), *The Oxford Handbook of Pragmatics*. Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199697960.013.14>

³ Mazzone, M. (2021). Cognitive pragmatics. In *The Routledge Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 433-449). Routledge.; Balashova, L. V. (2023). Emotive metaphors in the genres of diplomatic discourse: A dynamic aspect. *Speech genres*, 18(4), 337-348.

<https://doi.org/10.18500/2311-0740-2023-18-4-40-337-348>; McGilvray, J. A. (2014). Chomsky: Language, mind and politics. *Polity*. pp.184-188.

3. Cap, P. (2020). Alternative futures in political discourse. *Discourse & Society*, 32(3), 328-345. <https://doi.org/10.1177/0957926520977218>
4. Heintz, C., & Scott-Phillips, T. (2023). Expression unleashed: The evolutionary and cognitive foundations of human communication. *Behavioral and Brain Sciences*, 46, e1. doi:10.1017/S0140525X22000012
5. Islam, A., & Beisebayeva, A. (2025). Comparative analysis of political and diplomatic discourse. *Vestnik Evraziyskogo Gumanitarnogo Instituta*, (2), 51-59. <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2025-2.06>
6. Mazzone, M. (2021). Cognitive pragmatics. In *The Routledge Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 433-449). Routledge.
7. McGilvray, J. A. (2014). Chomsky: Language, mind and politics. *Polity*. pp.184-188.
8. Nuyts, J. (1992). Linguistic knowledge and language use: Chomsky revisited. In *Aspects of a Cognitive-Pragmatic Theory of Language* (pp. 91-182). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/pbns.20.03lin>
9. Oswald, S. (2023). Pragmatics for argumentation. *Journal of Pragmatics*, 203, 144-156. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2022.12.001>